

Н

**аукові
записки**

Педагогіка

**9
2001**

*Тернопільський державний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

А. Д. Гнатюк 03.

Тернопільський державний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Наукові записки

Серія: педагогіка

9'2001

Тернопіль

ББК 74
Н 34

Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету.
Серія: Педагогіка. — 2001 р. — № 9. — 156 с.

Випуск підготовлено за участю науковців Академії педагогічних наук України

*Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського державного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
від 30 жовтня 2001 року (протокол №3)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Микола Василенко* — доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України
Анатолій Вихрущ — доктор педагогічних наук, професор
Людмила Вознюк — доктор педагогічних наук, професор
Володимир Кравець — доктор педагогічних наук, професор, член-кор. АПН України
Василь Мадзігон — доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України
Володимир Мельничайко — доктор педагогічних наук, професор
Григорій Терещук — доктор педагогічних наук, професор (головний редактор)
Михайло Фицула — доктор педагогічних наук, професор
Анатолій Фурман — доктор психологічних наук, професор
Людмила Хоменко — кандидат педагогічних наук, доцент
Богдан Шиян — доктор педагогічних наук, професор

Літературний редактор: кандидат філологічних наук **Наталя Дашенко**

Комп'ютерна верстка: **Ольга Габрель**
Надія Головатюк

ББК 74
Н 34

©Тернопільський державний педагогічний університет

Саме через творчу працю розкривається й опредмечується духовний світ молодого людини, виявляються різноманітні грані її особистості, формуються такі риси характеру, як почуття власної гідності, наполегливість у подоланні труднощів, цілеспрямованість.

Народне декоративно-ужиткове мистецтво, зокрема традиційний народний одяг, відкриває широкі можливості для стимулювання пізнавальної активності, розвитку творчого ставлення до праці. Естетичні смаки забезпечують необхідну основу для формування художньої майстерності.

Освоєння прекрасного засобами народного декоративно-ужиткового мистецтва відкрило широкий простір для самоутвердження старшокласників у різних сферах матеріальної і духовної культури суспільства. Наш практичний досвід засвідчив, що заняття вишивкою та виготовлення традиційних українських сорочок стали невичерпним джерелом формування моральних-духовних якостей, громадянських рис, національної самосвідомості школярів.

Оксана АБРАМЧУК

СТУДЕНТ ВИЩОГО ТЕХНІЧНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

В педагогічному процесі вищого закладу освіти живим "матеріалом" для викладача є студент — "об'єкт" прикладання сил педагога. Проте демократична система виховання не обмежується такою пасивною роллю вихованця: з об'єкта навчання і виховання студент перетворюється й на суб'єкт самоосвіти та самовиховання [1]. Такий процес потребує грамотного професійного підходу викладача, щоб правильно спрямувати діяльність молодого людини на саморозвиток, самовдосконалення, самоствердження у суспільстві.

Тривалий час вважалося, що виховання молоді не є проблемою. Розроблялися плани виховної роботи, контролювалося їх виконання. Результати впливу таких планових заходів на молодь не аналізувалися. Такий формальний підхід до молоді як до пасивного об'єкта у вихованні призвів до того, що за минулі десятиліття в молодих людей помітно знизилася цінність багатьох моральних критеріїв, зникли бажання приносити користь людям, щирість, доброзичливість, що стало причиною проявів негативізму у стосунках з оточуючими.

Результати опитувань студентів різних ВНЗ України дають змогу виявити зміни в морально-політичних й естетичних установах молоді, які відбуваються в останні роки: пріоритети більшості студентської молоді — влаштування особистого життя, власне матеріальне благополуччя; зникнення альтруїстичних цілей в житті; відсутність особистісних та громадських ідеалів; зменшення кількості бажаних статистичних фахівцями високої кваліфікації з метою покращення економічного становища в країні.

Пояснити це можна поглибленням соціально-економічної і духовної кризи в країні, руйнуванням певних стереотипів і соціальних устоїв. Сучасний моральний стан нашого суспільства: злочинність стала звичайним явищем; наркотики, алкоголь; безпритульні діти при живих батьках тощо. Урбанізація приводить до відчуження людей від краси природи, від землі, яка потребує щоденного хазайнування. Бездіяльність молоді призводить до нездатності працювати, до масового неробства. Багатогодинне сидіння перед екранами телевізорів, неконтрольований на державному рівні зміст відеоносіїв і комп'ютерних ігор формують у молоді не лише лінощі, а й агресію. Занепокоює тенденція до деіндивідуалізації молоді, що пояснюється слабким розвитком самосвідомості, низьким рівнем культури, послабленням внутрішнього опору молодого людини до тиску стандартизованих зразків поведінки. Деіндивідуалізовані люди менше контролюють себе, не замислюються над людськими цінностями, не вважають за потрібне надбання власних духовних цінностей, втрачають ознаки самобутності й інтелекту. Ця проблема — результат подолання особистого в людині на користь соціального, громадського. Суспільні умови не задовольняють молодого людину, і вона іде всупереч колективним, соціальним інтересам і потребам. Але було б неправильно все зводити тільки до процесів, що відбуваються сьогодні в нашому суспільстві. Це неминуча плата і за злочини проти людства в роки сталінізму, за помилки в період застою. Руйнуються минулі ціннісні шкали, а позитивні ідеали не створюються, втрачаються соціальні орієнтири, послаблюються ідейні переконання молоді. Не знаходячи застосування своїм здібностям на

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ І ПЕРЕВИХОВАННЯ

практиці, частина молоді не помічає позитивних змін навколо, тому, очевидно, що студенти не мають можливості заробляти на навчання, на проживання, значна частина випускників вузів не знаходить роботу за фахом — вимушена працювати на базарі, дехто влаштовується на роботу за кордоном, де і зарплатня вища й умови життя кращі.

Не можна не бачити й недоліків навчально-виховного процесу, який не вирішує одне з головних своїх завдань — “формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати”, як цього вимагає Державна національна програма “Освіта. Україна XXI ст.” [2]. З огляду на означене, кожен вищий заклад освіти у навчально-виховному процесі має вирішувати сьогодні конкретні завдання: 1) підготовка особистості, яка орієнтується в сучасній історичній, економічній, культурній ситуації, здібної до самореалізації, самовизначення; 2) залучення до національно-культурних традицій, збагачення загальнолюдськими цінностями світової культури; 3) забезпечення високого рівня професійної компетенції; 4) стимулювання постійного пошуку, безперервного самовдосконалення, самоосвіти; 5) формування потреб і вмінь підтримувати своє фізичне та психічне здоров'я, професійну працездатність в умовах конкуренції.

Наскільки важливо активніше залучати молодь до вирішення гострих політичних, економічних, екологічних та інших проблем засвідчили відомі події в нашій країні, які показали, що студентство може бути активною соціальною силою, яка впливає на вирішення цих проблем [3]. На жаль, сучасні студенти недостатньо залучаються до громадських процесів суспільства, розбудови незалежної держави, орієнтуються на загальнолюдський досвід, не обходячи історичні надбання свого народу. Необхідно знайти й реалізувати ефективні підходи, форми, методи і засоби виховання переконаності, орієнтації на виховний ідеал — громадянина-патріота.

Студенти не сприймають спрощених відповідей на запитання, чітко вловлюють фальш, породжену невмінням пояснити реальні суперечності суспільного розвитку, витoki цих проблем, які турбують їх. У молодих людей старі ілюзорні погляди змінюються новими переконаннями, що залежить від різних факторів впливу: власного життєвого досвіду, природних задатків, а також від засобів і методів виховної роботи. Аналіз досліджень свідчить, що молодь потребує спрямування її інтересів на важливі суспільні питання. Отже, для виховання переконаності в молоді необхідно виходити з її установок, а для цього треба вивчати її інтереси і спрямовувати в необхідне для розбудови держави русло.

З метою виявлення стану патріотичного виховання студентів технічних вузів на етапі констатуючого експерименту були проведені анкетні та експертні опитування, аналізувалися документи, проводилися стандартизовані інтерв'ю, спостереження. Об'єктами дослідження стали студенти перших і третіх курсів усіх факультетів Вінницького державного технічного університету і перших курсів ще трьох вузів: університету “Україна” (м.Вінниця), Технологічного університету Поділля (м.Хмельницький), Державного технічного університету радіоелектроніки (м.Харків). Дослідження проводилися протягом 1998–2001 років й охоплювало 527 студентів.

У процесі дослідження стану патріотичного виховання у навчально-виховному процесі технічних вузів увага зверталася на такі аспекти: розуміння та усвідомлення студентами понять “патріот” та “патріотизм”; прояви патріотичних почуттів у ставленні до української мови, історії, культури, народу, держави; відповідальне ставлення до майбутнього фаху; виявлення певних рівнів патріотичної вихованості студентів.

Проведене анкетування студентів першого та третього курсів показало, що 71% респондентів правильно розуміють зміст поняття “патріот”, навіть, пояснюють етимологію слова, 27% — визначають це поняття, найчастіше ототожнюючи його зі словом “громадянин”, для 2% “патріот” — це людина, що живе на Батьківщині, рідній землі.

На думку опитаних, “справжнім патріотом” є людина віддана своєму народові — 47%, яка прагне кращого майбутнього для своєї Батьківщини — 35%, не знають відповіді — 1%, застарілим визначенням вважають — 17%. Вважають себе патріотами України 68%, міста (села) — 75%, університету — 57%.

Для більшості “бути патріотом” означає: любити свою землю — 55%, прагнути кращого майбутнього для своєї Батьківщини — 52%, 3% дають кілька варіантів відповідей.

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ І ПЕРЕВИХОВАННЯ

Щодо поняття "патріотизм", то 44% опитаних вважають його "вірністю Батьківщині" та "готовністю захистити її інтереси", 52% — "вірністю", "готовністю захистити її інтереси", "прагненням покращити життя народу своєї країни", 4% — "гордістю за незалежність держави" та "прагненням покращити життя народу своєї країни".

Багато розбіжностей, залежно від курсу і групи, викликала відповідь на запитання "Чи є патріотизм національною рисою українця?" Хоча результат у відсотках можна вважати позитивним: 53% дали відповідь "так", 47% — "ні".

Більш оптимістично налаштовані першокурсники: 62% опитаних вважають патріотизм національною рисою, 38% — так не вважають. Студенти третього курсу більш критично ставляться до цього запитання: лише 42,5% вважають патріотизм національною рисою українців, 58,5% — ні.

Подібна поляризація оцінок хтозна чи випадкова. Переоцінка соціальних ідеалів, відсутність національної ідеї, знецінення моральних якостей людини (патріотизм, інтернаціоналізм, ідейність) — це не лише результати соціально-економічної і духовної кризи в країні, а й недоліки виховного процесу, який не вирішує одного з головних своїх завдань — формування у молоді національної самосвідомості, патріотичних почуттів, моральної культури.

Це підтверджує й аналіз анкетування студентів. На запитання "Чи може патріот не володіти мовою своєї Батьківщини?" 74% дали відповідь "ні", 26% — "так". Таке співвідношення, звичайно, не на користь тим соціально-політичним силам, які намагаються повернути російській мові статус державної, але й доводить недосконалість системи виховання молоді. Адже в анкетуванні брали участь студенти українського вузу, випускники українських шкіл, громадяни країни, в якій Закон "Про мову" був прийнятий ще в 1989 році. Окрім того, серед опитаних українці за національністю склали 78%.

Проведене анкетування значної кількості респондентів показало, що 64% не байдужі до української мови, 45% — відчувають повагу, але 1% складають люди байдужі.

Рідною визнали українську мову 67% опитаних. На жаль, 14% не вважають володіння мовою своєї Батьківщини проявом патріотизму, 19% ставляться до української мови як до стимулу для подальшого навчання, життя за кордоном.

Оптимізм викликає той факт, що майже для 100% респондентів мова є ознакою культури людини, культура мови — ознакою освіченості.

Серед занять, які, на думку студентів, найбільше впливають на патріотичні почуття, названі: історія України — 31%, українська література — 33%, українська мова — 29%, 7% назвали соціологію.

Одним із компонентів патріотичної вихованості є наявність патріотичних почуттів у особистості. На жаль, не всі майбутні інженери вважають необхідністю виховувати в собі патріотичні почуття: 58% дали відповідь — "так", 42% — "ні" (67,2% студентів першого курсу дали стверджувальну відповідь, у студентів третього курсу відсоток знижується — 54,7%).

Прояв патріотичних почуттів вбачають у формуванні професійних якостей — 24%, у серйозному ставленні до навчання — 27%, у прагненні служити Вітчизні — 39%, по 5% — у відповідальності за свої вчинки і підвищенні національної самосвідомості.

У патріотичному самовдосконаленні особливе місце належить ідеалу. Ситуацію з невизначеністю ідеалів, особистісних і національних, підтверджують відповіді на запитання "Хто для Вас є взірцем патріота?" Для 14% — батьки, 15% — учителі, 59% — історичні герої (національні герої сприймаються, як одне й те саме), 12% — видатні державні діячі (політики, письменники, спортсмени).

На запитання "Чи вважаєте Ви себе патріотом України?" 87% дали стверджувальну відповідь, 9% респондентів не вважають себе патріотами України, 4% не визначили свою позицію. Серед опитаних були представники таких національностей: українці (78%), росіяни (19%), інші національності (молдовани, білоруси, євреї, татари, поляки, німці, литовці). Відсоток тих, хто вважає себе патріотом України, вищий за відсоток українців за національністю серед опитаних. Таке співвідношення свідчить про складний процес перетворення народу України в українську націю. Представники різних народів можуть і повинні відчувати себе громадянами країни, в якій живуть, якщо люблять Україну. Адже говоримо: американець українського походження, француз польського походження тощо. Із

розвитком громадянсько-державної свідомості нормальним буде говорити і "українець російського походження", "українець єврейського походження" тощо [4].

Опитування студентів негуманітарних спеціальностей різних навчальних закладів щодо виховання у них, майбутніх інженерів, економістів, рис патріота дали такі результати: більшість респондентів вступали до вузу, щоб отримати вищу освіту — 68%, втричі більше, ніж тих, хто орієнтується на конкретну спеціальність. Це свідчення того, що в суспільстві превалює думка про те, що вища освіта забезпечує високе становище в суспільстві, але нестабільність у суспільстві є результатом випадковості у виборі фаху, наміри його змінити. Своє сумлінне ставлення до навчання засвідчили 74% респондентів, 26% — не впевнені в необхідності набутих знань у майбутньому житті. Серед цінностей студентського життя 65% відзначили можливість брати активну участь у культурному житті, 3% — у громадсько-політичній діяльності, 2,5% — у науково-дослідницькій роботі, 27% — у спортивних заходах, 2,5% — розвагах.

На серйозні роздуми підштовхують дані про ставлення студентів до майбутньої роботи: лише 5,2% мріють про власну справу, 12% — мають сумніви щодо працевлаштування за фахом, 4,8% — цікавляться роботою, де зможуть бути суспільно корисними, поєднати матеріальні і духовні цінності бажують 39% опитаних, 38% цікавляться високооплачуваною працею, незалежно від змісту й соціальної спрямованості, 1% — не вважає за потрібне працювати в своїй країні.

Молодь гостріше, ніж інші соціальні групи, відчуває історичний час, швидше вловлює, хоч не завжди свідомо, його вимоги. У свідомості молодої людини точніше відображаються як нові суспільні проблеми, так і недосконалість чи відсутність умов реалізації. Цей потенціал активності, дієвості, пошуку, інноваційності молодої людини потрібно враховувати, розробляючи методику виховної роботи.

Занепокоєння викликає те, що гуманітарний рівень знань студентів залишається низьким. Із 30-ти студентів першого курсу Вінницького державного аграрного університету на запитання "Що ви знаєте про історію свого міста, села?" дали відповідь лише 24% опитаних. Про назву країни — 25%, про прізвища, імена свого роду — 15%. Знають авторів Державного гімну України — 5%, розповісти про українську символіку можуть 9%. Історією української мови цікавляться 1,8%.

Порівняльний аналіз кількісних і якісних показників відповідей свідчить про певний дисбаланс між національним складом опитуваних, їхньою самооцінкою своєї патріотичної вихованості та ставленням до таких раритетів національної культури, як мова, історія, культура.

Викликають подив деякі результати опитування. Наприклад, не всі могли правильно назвати імена видатних державних діячів, національних героїв; не усвідомлюють респонденти взаємозв'язку між професійною підготовкою та самовдосконаленням, формуванням національної самосвідомості, вихованням патріотичних почуттів.

Передбачуваними були відповіді на запитання про джерела інформації щодо соціальних, політичних, економічних та інших проблем. Переважна більшість студентів одержує інформацію з телебачення — 49,8% та радіо — 35%, з газет і журналів — 15,2%. Опитування в читальному залі показало, що на читання книг кожен опитуваний студент витрачає в середньому 40 хвилин у день, на періодику — 35 хвилин. Газети і журнали задовольняють інтереси в різних галузях науки і техніки, професійні читацькі інтереси. Для читачів головне — оперативність, своєчасне одержання інформації. Читач періодики прочитує і переглядає не більше 20–30% публікацій в кожному номері газети чи журналу, що свідчить про пізнавальну активність при читанні. Цікаво, що вплив інформації на молодь тим активніший, чим з вищим рівнем науковості вона відображає практику життя, відповідає інтересам молодих людей, чим вона емоційніша і дохідливіша. Важливим фактором, що зумовлює корисність і цінність інформації, є також її новизна. Щоб зацікавити молодь, необхідно кожен проблему розглядати в новому взаємозв'язку.

Аналіз досліджень свідчить, що молодь потребує спрямування її інтересів на важливі суспільно-політичні і народногосподарські питання, питання моралі. Молодь очікує від засобів масової інформації уваги до молодіжних проблем (ким бути, яким бути, як жити і працювати тощо). Для виховання переконаності в молоді необхідно виходити з її установок, а для цього треба вивчати її інтереси.

За даними соціологічних досліджень, в структурі усіх форм дозвілля молодих людей (від пізнавальних до розважальних) телебачення — на першому місці. 67% опитаних у вільний час надають перевагу телепередачам: з них 45,2% — розважальним, видовищним, 12,5% — науково-пізнавальним, 9,3% — політико-аналітичним. 9,1% опитаних вільний час віддають комп'ютерним іграм. Читання — лише на третьому місці (публіцистика, художня література, переважно фантастика й детективи, також історична, науково-технічна) — 8,9%. Інтерес до екскурсій виявили 7%. Менш оптимістичний стан справ з театрами і концертами — 6,3%, найнижчий рівень інтересів до музеїв, виставок — 1,7%.

Процес патріотичного виховання студентів оцінюють задовільно 39%. 61% — незадовільно, вважаючи виховні заходи формальними.

Проведений аналіз філософських, історичних, психолого-педагогічних та результатів власних досліджень з проблеми патріотичного виховання молоді показав, що сучасні науковці користуються як три — (низький, середній, високий), так і чотирискладовими (нульовий, низький, середній, високий) градаціями рівнів патріотичної вихованості. Обидва підходи мають досить умовний характер, оскільки порівняти за будь-якою шкалою якісні показники сформованості патріотичних почуттів особистостей минулих поколінь, історичних діячів — громадських, вчених, політиків, митців, для яких Україна була сенсом життя, з показниками вихованих у дусі патріотизму сучасних молодих людей, практично неможливо. Та інтереси наукового дослідження потребують порівняння показників патріотичної вихованості студентів експериментальних та контрольних груп: 1) усвідомлення національної належності; 2) володіння мовою нації та шанобливим ставленням до неї; 3) знання історії та національних традицій своєї країни; 4) відчуття відповідальності за долю України. Тому доречно буде дотримуватися такої градації рівнів патріотичної вихованості студентів:

Нульовий рівень — студент не усвідомлює своєї національної належності, не володіє мовою свого народу, не знає історії свого краю і не цікавиться нею, національними традиціями, звичаями, не має відчуття відповідальності за майбутнє України. Нульовий рівень патріотичної вихованості студентів у ході дослідження не був зафіксований: на питання щодо своєї національної належності відповіли 98,8% опитуваних, 0,2% — не змогли чітко визначити свою національну приналежність (змішані шлюби, представники різних національностей в родині тощо). Відповіді респондентів дають право вважати, що студентів, які б не усвідомлювали свою національність, серед опитаних не було.

Низький рівень — студент починає усвідомлювати свою належність до українського народу, але ще не володіє національною мовою, не знає історії своєї країни, далекий від розуміння культури свого народу, не відчуває відповідальності за долю Батьківщини, що проявляється у безвідповідальному ставленні до навчання, громадських обов'язків тощо. Низький рівень патріотичної вихованості на основі результатів опитування мають 21,8% молодих людей, які проявляють інтерес до українського, але не мають знань. Головне, що вони подолали бар'єр байдужості до національного.

Середній рівень — студент усвідомлює свою національну належність, опановує українську мову, цікавиться історією свого народу, але не обізнаний з народними традиціями, звичаями, є спостерігачем, а не учасником національно-культурного процесу, відповідально ставиться до навчання, громадських обов'язків. Середній рівень складають 67,7% опитаних. Це ті, хто виявив достатній рівень знань з мови, історії, культури, але поки що не зробив свій внесок у розвиток держави. Ця категорія студентів дає сподівання на розвиток їх національної самосвідомості та активізацію діяльності на користь Батьківщині.

Високий рівень — студент відчуває себе органічною часткою своєї країни, свого народу, бездоганно володіє національною мовою, знає, шанує історію, звичаї, традиції, культуру, використовує їх у всіх сферах своєї діяльності, примножує багатства держави (старанно ставиться до навчання, творчо працює, сумлінно виконує громадські обов'язки, береже рідну природу тощо), відповідає за долю держави. Високого рівня досягли 9,3% респондентів, що залишає надію на зростання їх кількості, якщо врахувати такий показник, як вік. До цієї групи належать найбільш активні не лише у навчально-виховному процесі, а й у громадському житті молоді люди, які мають особисті переконання, свідомість, сумління та бажання бути корисними своїй родині, професії, народу і країні.

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ І ПЕРЕВИХОВАННЯ

На високому рівні патріотичної вихованості починається активна діяльність особистості у напрямку підвищення своїх моральних якостей, вдосконалення професійної майстерності, вимогливості до себе і оточуючих, прагнення бути корисним суспільству, служити національній ідеї.

Загальний стан патріотичної вихованості студентської молоді вищих технічних закладів освіти, де було проведено констатуючий експеримент, можна вважати переважно задовільним, оскільки більшість опитаних має середній рівень. Немалий відсоток складають студенти з низьким рівнем патріотичної вихованості, що пояснюється недосконалістю системи її формування, що свідчить про необхідність посилення уваги до патріотичного виховання студентів, пошуку найбільш ефективних форм і методів навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. К.: Вища школа, 1995. — С.93.
2. Державна національна програма "Освіта. Україна XXI століття". — С.15.
3. Закон про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні. Закони України. К., 1996. — Т.5. — С.38-46.
4. Концепція національного виховання // Рідна школа. — 1995. — №6. — С.18-25.